

НАЦІОНАЛЬНА ПОЛІТИКА В УКРАЇНІ У 20-Х РР. ХХ СТ.

Спочатку декілька зауважень загального характеру щодо теоретичних засад ленінської національної політики. Більшовики були одностайні в тому, що зміст і принципи загальної політики у кожному суспільстві визначаються, насамперед, його класовою природою. Класичному капіталізму з його політикою насильства щодо малих націй вони протиставляли пролетарський інтернаціоналізм. Зокрема, з цього приводу Ленін писав у своїй праці "Критичні замітки з національного питання": "Буржуазний націоналізм і пролетарський інтернаціоналізм ось два непримиренно ворожі лозунги, що відповідають двом великим класовим таборам усього капіталістичного світу і виражають дві політики в національному питанні".¹ У розумінні Леніна інтернаціоналізм включав обов'язкове врахування національних інтересів, поважання самобутності кожної нації, рівноправності всіх народів, непримиренне ставлення будь-яких форм національного гноблення.

Слід зазначити, що більшовики не приховували того, що національне питання підпорядковується корінним завданням соціалістичного будівництва, тобто останньому надавалося першочергового значення. Основу національної політики більшовиків, за визначенням Леніна, становили такі положення: повна рівноправність націй, право націй на самовизначення, злиття робітників усіх націй.

Коротко схарактеризуємо одне з найбільш значимих положень "право нації на самовизначення". Як відомо, РСДРП включила цю тезу в свою програму, вважаючи її стрижнем національної політики. Це право трактувалося більшовиками як право кожної нації вирішувати питання про національно-державні форми свого існування добровільно без будь-якого тиску і примусу. Однак це право більшовики не завжди поважали. Варто пригадати оголошення РНК РСФСР війни Українській Центральній Раді, що змусило останню форсувати підписання мирної угоди з країнами Четвертого союзу і водночас запросити в них допомоги проти більшовицької експансії.

Слід також наголосити на тому, що не всі соратники Леніна поділяли його точку зору щодо права націй на самовизначення. Таким чином, не було єдності поглядів стосовно реалізації національної політики на практиці.

Частина більшовиків, орієнтуючись на світову революцію і теорію злиття всіх націй в майбутньому комуністичному суспільстві, вважали, що збереження в умовах будівництва соціалізму цього права є поступкою націоналізмові, яку буржуазія використовує з метою розірвати національну єдність трудящих. Різновидом цієї точки зору була вимога визнати право на самовизначення лише за "трудящими класами кожної нації".

Ленін, в свою чергу, настоював на тому, що право націй на самовизначення в умовах радянської влади повинно залишатися наріжним каменем національної політики партії. У свободі відокремлення він вбачав "найвищий прояв демократизму". Заявляючи про те, що "ми за право відокремлення", разом з тим наголошував: "Відокремлення зовсім не наш план, ... загалом ми проти відокремлення". На думку Леніна, важливим було визнати право націй на відокремлення, однак втілення його в життя вважалося (тим же Леніним) негативним явищем в справі інтернаціональної єдності трудящих. Таким чином, в умовах панування більшовицької ідеології реалізувати право націй на самовизначення було практично неможливо.

Слід також нагадати основні принципи ленінської національної політики, це, зокрема – реальне забезпечення рівності народів у всіх сферах суспільного життя, курс на досягнення не тільки юридичної, але й фактичної рівності націй, здійснення братерської взаємодопомоги народів з метою подолання економічної і культурної відсталості, заперечення будь-яких національних привілеїв, будь-якої дискримінації за національними ознаками, максимум уваги до національних потреб народів.

Далі простежимо як реалізовувалися ці принципи на практиці і чи дійсно ленінська національна політика була конструктивною, спрямованою на задоволення національних потреб

великих і малих народів, а чи вона була іншою за характером.

Спробуємо схарактеризувати, якою була ця політика стосовно малих етносів, що існували в Україні, зокрема євреїв, поляків, німців, болгар, греків, чехів, молдаван, росіян.

Після завершення громадської війни більшовики відчували слабкість своїх позицій в тодішньому суспільстві і йшли на поступки представникам різних народів в багатьох сферах суспільно-політичного життя, в тому числі, й у національному питанні.

Національні меншини в Україні, якщо взяти до уваги їх загальну питому вагу серед населення, становили значну соціальну базу та економічне підґрунтя суспільства. Кожна національна група вирізнялася укладом життя, побутом, рівнем культури та економічного розвитку. За даними перепису населення у 1926 р. в Україні налічувалося 29,2 млн. чол., з них 5,8 млн. (19,9%) становили нацменшини.²

Національні меншини хоч і вирізнялися мовними, культурно-побутовими і духовними основами життя, однак не були хаотичною соціально-демографічною масою, яка нібито розчинилася в українському суспільстві. До утворення національних адміністративно-територіальних одиниць в УСРР (сільських рад, районів тощо) національно-етнічні групи мали власну систему самоврядування, а також історично-усталені форми поселень та господарювання: села, хутори, колонії, громади, общини, а також волості. Зокрема, у німців-колоністів існувало 25 волостей, які в ході загальноукраїнської адміністративно-територіальної реформи 1922-23 рр. були ліквідовані, а їх населені пункти віднесені до іншонаціональних районів. Так, Гнаденфельдська волость (28 німецьких колоній з населенням 18 тис. чол.) була віднесена до Чернігівського району Бердянської округи; Гальштадську волость (33 колонії та 19 тис. чол. населення) приєднали до Токмацького району Мелітопольської округи; Ландауську волость до Варварівського району і т.д.³ Таким чином, особливості культурно-побутового та господарського життя німецьких колоній було проігноровано.

Німецькі населені пункти приєднувалися до загальноукраїнських сільрад. Недоліки районування призвели до розпорошення земельних ділянок, а також їх втрати.

Ситуація в німецьких колоніях ускладнювалася ще й тією обставиною, що керівники адміністративно-територіальних одиниць, до яких були приєднані німецькі села, не могли або просто не бажали вирішувати питання національного і релігійного життя колоністів. Таке становище німецьких колоній, як свідчать архівні матеріали, негативно позначилися на настроях їх населення, яке відчуло повну незахищеність і безправність в умовах радянської дійсності.

Загострення соціально-політичної ситуації в німецьких колоніях змусило представників Центральної комісії у справах нацменшин і Центральної адміністративно-територіальної комісії при ВУЦВК, а також інших радянських владних структур внести певні корективи в існуючу систему районування. Ставилося питання про виділення в місцях компактного проживання нацменшин національних адміністративно-територіальних одиниць.

Формування районів почалося з утворення національних сільрад, які, власне, були першими адмінтеродинами національних меншостей в Україні. Законодавчою основою проведення національного районування стала постанова РНК УСРР "Про виділення національних районів і рад" (серпень 1924 р.).⁵

Упродовж 1924-27 рр. в Україні було утворено 7 німецьких районів, у яких діяло 83 сільради і проживало 111 тис. німців-колоністів, а всіх німецьких сільрад налічувалося 251. (Згідно перепису 1926 р. в Україні проживало 395 тис. німців-колоністів).⁶

До національних меншин, які мали власні адмінтеродинами належали молдавани, вони становили 0,9% загальної кількості населення України (246 тис.).⁷ Рішення про утворення Молдавської АСРР у складі УСРР ухвалила 3-я сесія ВУЦВК 8 скликання (8-12 жовтня 1924 р.).⁸ Виникнення АМСРР було санкціоноване союзним урядом з далекоглядних політичних міркувань. Після анексії Бессарабії Румунією, остання зазнавала постійного тиску з боку СРСР. Територіальне питання, яке обговорювалося на 3-х радянсько-румунських конференціях упродовж 1921-24 рр., не принесло бажаних результатів для радянського керівництва, а відтак було вирішено утворити АМСРР, яка б уособлювала зародок Молдавської союзної республіки, що мала виникнути після повернення Бессарабії. АМСРР поділялася на 11 районів, у яких мешкало 558

тис. чол., з них 262 тис. українців (47%).⁹

Майже одночасно з німецькими та молдавськими адмінтеродинами з'явилися і болгарські (в Україні налічувалося 95 тис. болгар (0,3%). У вересні 1924р. Центральна комісія нацменшин при ВУЦВК розглянула "Проект виділення болгарських адмінтеродинами". Упродовж 1924-28 рр. в Україні утворено 4 болгарські райони: Ботієвський та Коларівський Мелітопольської округи, Благоївський Одеської і Вільшанський - Першотравневої округи та 45 сільрад.¹¹

В Україні налічувалося 105 тис. чол. грецького населення (0,4%). За рішенням президії ВУЦВК 30 травня 1928 р. було утворено 3 грецькі райони: Сартанський і Мангушський Маріупольської округи та Великоянісольський Сталінської округи й 30 сільрад.¹²

Крім того, було виділено 3 єврейські райони: Калініндорфський, Новозлатопільський і Сталіндорфський та 77 нац. сільрад. На середину 20-х рр. в Україні проживало 1,5 млн. євреїв (5,4%).

Діяв також один польський (Мархлевський) район в Житомирській окрузі та 151 сільрада. (Поляків – 476,4 тис. чол.). Організатори польського району прагнули продемонструвати, що вирішенню національного питання радянська влада надає особливого значення. Самі поляки розцінювали це явище таким чином: "... створення польських сільрад та національного району має на меті лише залучити польське населення до радянської влади, полегшити проведення комуністичної пропаганди".

Виділення російських адмінтеродинами розпочалося з 1926 р. в зв'язку з українізацією. Зокрема, на 2-й Всеукраїнській нараді по роботі серед нацменшин (листопад 1930 р.) член ЦК нацменшин А.Б. Глинський наголошував на тому, що там, де українізація була слабкою і основною мовою була російська, виділення спеціальних російських одиниць не було основним завданням. Згодом, коли українізація поглиблювалася в усіх місцевостях, де переважали компактні маси російського населення, проходило виділення російських адмінтеродинами.¹⁵

Слід зауважити, що російське населення упродовж першої половини 20-х років не вважали нацменшиною в УСРР. Визначення поняття нацменшини, а точніше її політичних ознак, дав голова ЦК нацменшин при ВУЦВК М.П. Буценко, який заявляв, що в СРСР нацменшиною може бути лише частина нації, а не сама нація, якою виступали росіяни в Україні.¹⁶

У 1928 р. було утворено 9 російських районів в Харківській, Катеринославській, Луганській, Мелітопольській і Глухівській округах та 388 сільрад (росіян в Україні - 2,6 млн. чол.).¹⁷

В Україні проживало 75,8 тис. білорусів, які мали 2 сільради, та 30 тис. чехів – 13 сільрад.¹⁸

Партійно-радянське керівництво приділяло велику увагу роботі з нацменшинами. Для контролю за їх життєдіяльністю створювалися відповідні органи. Ще в квітні 1921 р., згідно постанови ВУЦВК, був створений відділ з національних справ при НКВС УСРР. Відділ брав участь у створенні перших законодавчих актів у галузі національної політики, розпочав роботу по обліку і землевлаштуванні нацменшин.¹⁹

У березні 1923 р. РНК УСРР ліквідував відділ, натомість було вирішено створити подібний орган з більш ширшими функціями і повноваженнями. Це робилося з тією метою, щоб продемонструвати, якого великого значення надавала радянська держава вирішенню національного питання. 24 жовтня 1924 р. постановою українського уряду була створена при ВУЦВК Центральна комісія у справах нацменшин. Комісія брала участь у розробці, погодженні та запровадженні законопроектів з питань національностей, збирала, вивчала і розробляла відомості про їх економічне, культурне і побутове життя, сприяла поліпшенню їх матеріального становища, керувала і наглядала за діяльністю місцевих органів. Вона скликала різні наради, брала участь у формуванні адмінтеродинами, надавала організаційно-консультативну допомогу кооперативам, господарським та культурно-освітнім установам.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Національні відносини на Україні. - К., 1991. - С. 68; 2. ВУЦВК. Радянське будівництво серед нацменшин. - Харків, 1928. - С. 15; 3. Чирко Б.В. Німці в Україні // Відродження. - 1997. -№ 1. - С. 27-32; 4. ЦДАВО України. -Ф. 413. -Оп. 1. -Спр. 130. -Арк. 112; 5. Чирко Б.В. Національні меншості на Україні в 1920-30-х рр. // Український історичний

журнал. - 1990. - № 1. - С. 51-64; 6. ВУЦВК. Радянське будівництво серед нацменшин. - Харків, 1928. - С. 17; 7. Там само; 8. 3-я сесія ВУЦВК 8 скликання. СУ УСРР. - 1924. - № 47. - С. 6; 9. Підсумки роботи серед національних меншостей на Україні. До 10-ої річниці Жовтневої революції (матеріали Центральної комісії нацменшин при ВУЦВК). - Харків, 1927. - С. 171; 10. ВУЦВК. Радянське будівництво серед нацменшин. - Харків, 1928. - С. 17; 11. Там само; 12. Атлас. Національні меншини в Україні 1920-1930-ті рр. - К., 1996. - С. 91; 13. Там само. С. 41; 14. ЦДАВО України. -Ф. 413. -Оп. 1. -Спр. 315. -Арк. 12; 15. ВУЦВК. Друга Всеукраїнська нарада по роботі серед нацменшин 27-30 листопада 1930 р. Стенографічний звіт і постанови. - Москва-Харків-Мінськ., 1930. - С. 47; 16. Там само. С. 8; 17. ВУЦВК. Радянське будівництво серед нацменшин. - Харків, 1928. - С. 17; 18. Там само. С. 15.; 19. ЦДАВО України. -Ф. 413. -Ф. 166. -Оп. 2. -Спр. 16. -Арк. 4; 20. Збірник узаконень робітничо-селянського уряду України. - Харків, 1924. - № 42. - С. 266.

О.О. Лойко

РЕЛІГІЙНЕ ЖИТТЯ НА ПОДІЛЛІ В УМОВАХ НЕПУ

Великий вплив на політичне становище та духовне життя подільського села того часу мала релігія. І хоча віра в Бога висміювалась більшовиками, партія взяла курс на “подолання” релігійності, контролювала діяльність священників та релігійних громад, розгорнула широку атеїстичну пропаганду, вона все ж мусила визнати, що релігія займає в житті селян одне з важливих місць.

20-ті рр., з точки зору дослідника історії релігії на Поділлі, викликають надзвичайне зацікавлення. З одного боку, протягом століть у краї склалась ситуація співіснування різних конфесій: православної, католицької, старовірської, іудейської. З іншого, події, що відбувались після 1917 р., мали наслідком кардинальні зміни у конфесійній ситуації: по-перше, стара російська православна церква вступила в період кризи, оскільки вона звільнилась від залежності самодержавних царських структур, але за складом священників та традиційною орієнтацією залишалася чужою до соціального і національного відродження поневолених народів; по-друге, частина духовенства і мирян, плекаючи надію на створення національної держави, стали гуртуватись довкола щойно організованої національної церкви. Але найбільшою драмою в релігійному житті було те, що нова влада, проголосивши про людське око “відокремлення церкви від держави” (декрет РНК РРФСР від 5 лютого 1918 р., через р. продубльований урядом Радянської України), зовсім не відмовилась від втручання у церковні справи. Більше того, вона підпорядковувала церкву, духовенство і віруючих ще жорсткішому, ніж до революції, адміністративному, політичному та ідеологічному контролю.

Необхідно зазначити, що двадцять років характеризуються різноманітною палітрою церковного життя. Про це свідчить хоча б той факт, що на початку 20-х рр. на Поділлі існувало 17 релігійних громад. Так, станом на 1924 р. маємо наступні дані:¹

Округи	Екзархісти слов'яни	Українські автокефалісти	Жива церква	Старовірці-попівці	Римо-католики	Іудеї	Євангелісти-баптисти	Євангелісти-християни	Адвентисти	Сьомого дня	Лютерани	Месіяни-сіоністи	Шундисти	Старовірці-безпопівці	Молокани	Духоборці	Єговисти	Оністи	Разом
Вінницький	86	69	1	6	8	25	2	29	25	-	-	-	-	-	-	-	-	-	251
Проскурівський	102	20	4	-	11	8	4	13	4	-	-	1	1	-	-	-	-	-	168
Тульчинський	169	24	-	7	9	21	3	4	2	1	1	-	-	-	-	-	-	-	241
Кам'янецький	204	26	-	3	23	60	14	4	6	2	-	-	-	-	-	-	-	-	342
Могилівський	205	17	2	3	15	100	-	24	2	-	-	3	-	-	-	-	-	-	371
Гайсинський	79	13	1 3	2	3	28	-	22	-	-	-	-	-	1	1	3	7	7	191
Всього	845	188	2 0	21	69	242	23	96	3 9	3	1	4	1	1	1	3	7	7	156 4